

IV. IDEOLOGIA POLÍTICA I LINGÜÍSTICA DE POMPEU FABRA

**LA IDEOLOGIA LINGÜÍSTICA DE POMPEU FABRA APLICADA
A LA CONCEPCIÓ I A LA CONFECCIÓ DE LA NORMATIVA**

JOAN MARTÍ I CASTELL,

UNIVERSITAT ROVIRA I VIRGILI DE TARRAGONA,

REIAL ACADÈMIA DE BONES LLETRES DE BARCELONA

I INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS

1. LENGUA I NACIÓ

L'estreta relació entre aquests dos conceptes és el principi fonamental transversal de la teoria per a la codificació de Pompeu Fabra. Respon a la idea que no hi ha nació sense una llengua i que una llengua és sempre pròpia d'una nació.

Superà la visió miop que considera que les llengües són exclusivament instruments per a la comunicació. No. Les llengües actuen com els símbols referencials més importants, que aglutinen i alhora separen comunitats. Era conscient de la idea que cada llengua és una manera de percebre, analitzar, conservar i transformar la realitat. I que el naixement de llengües noves no respon ni solament ni principalment a una evolució natural de les originàries, sinó sobretot a la descomposició social d'un poder establert i a la consolidació de nous grups socials, que es reflecteixen en el final d'una història lingüística (la del territori descompost) i l'inici d'altres noves històries (la del territori o dels territoris emergents), sense solució de continuïtat.

L'objectiu de reconstruir una llengua nacional exigia elaborar el sistema unitari que fos útil per a l'expressió de tots els parlants, en tots els àmbits i en tots els registres; una llengua que fos, endemés, competitiva respecte a les més importants d'alta cultura.

Idees centrals

102

- a) Una nació es coneix i es delimita sobretot per la llengua que li és pròpia.
- b) La llengua d'una nació és l'instrument més clarament aglutinador (interclassista) per a la lluita en la seva defensa.

2. UNA CODIFICACIÓ PER A LA UNITAT

Fabra sabia que la normativització és un procés artificial, que obliga a triar i, doncs, a saber renunciar. Un objectiu en el qual, a la fi, és més important l'adhesió dels parlants que no les raons etimològiques i d'evolució històrica de les llengües.

No hi havia obres precedents prou ben fetes que li poguessin servir de referència. Elaborà, per tant, la primera codificació vàlida i inqüestionable metodològicament. Hi havia gramàtiques, certament, fins i tot massa: catalanes, valencianes, mallorquines, menorquines..., però cap no era igual a cap altra.

Per a posar fi al caos insostenible, s'imposà els criteris bàsics següents: servir-se de *a*) la llengua antiga, *b*) la llengua popular genuïna (la genuïnitat fou una obsessió que connectava amb el concepte de llengua nacional i es deduïa d'aquest), *c*) la variació diatòpica, i *d*) la comparació amb altres llengües, especialment, és clar, les romàniques.

Idea central

Qualsevol llengua de cultura ha de tenir especialment en compte: a) la seva història, b) la genuïtat, c) les variants coetànies, i d) l'agermanament amb les altres llengües del món.

2.1. La llengua antiga

Fabra no fou arcaïtzant. Fins i tot durant un període, convençut que havia de treballar per una llengua actual i sobretot de futur, rebutjà, en excés, a parer meu, el recurs a la llengua medieval.

Perquè aquesta actitud topava amb una realitat: la llengua catalana medieval era justament l'exemple d'allò que Fabra perseguia: una llengua nacional. Altrament, l'evidència més palpable li impedia d'oblidar-se del català antic: les grans interferències que havia sofert de la llengua castellana dominant des del segle XVI. El català medieval era, doncs, imprescindible, en tant que pertany a un moment històric en què havia viscut en la normalitat com a llengua genuïna, potent i de prestigi.

Idea central

La història brillant i puixant de la llengua catalana en el període medieval obliga a recórrer-hi com a suport i complement de l'estatus en què avui viu.

103

2.2. La variació diatòpica, la simplificació i la disciplina lingüística

Aquest fou, és i segurament serà un terreny de polèmica i delicat en la codificació de les llengües: el consens respecte a quantes i quines formes dialectals han d'incloure's en la normativa estàndard.

Fabra fou criticat, i encara ho és avui, perquè es basà essencialment en el dialecte central, cosa que ell mai no negà. Això no obstant, cap filòleg català solvent ha deixat de reconèixer que el mètode de què se serví per a la codificació no fou l'unitarista, sinó el composicional. Una cita seva és, al meu entendre, del tot clarificadora en aquest sentit:

Molts catalans semblen ignorar encara el que és una llengua literària. Nosaltres la tinguérem a l'edat mitjana, una llengua on traspuaven a penes les varietats dialectals, llavors existents com ara: ni Bernat Metge escrivia en el seu barcelonès; ni Ausias March, en el seu valencià; ni Ramon Llull, en el seu mallorquí. El parlar peculiar de cada escriptor no feia sinó matisar lleument la llengua escrita sense rompre'n la unitat. (Fabra, *Obres completes*, vol. 9, Barcelona, 2013, p. 264)

Tanmateix, cal ser molt curós a l'hora d'incloure o d'excloure variants, perquè els parlants d'una mateixa llengua han de convenir tots en la normativa.

No es pot partir de criteris objectius com, per exemple, el percentatge igualitari de cadascuna de les variacions diatòpiques. Cal tenir en compte qüestions de prestigi, de tradició arrelada, del caràcter simbòlic de determinades solucions, de la presència en els corpus...

En la teoria de Fabra trobem la genialitat de la consciència que les llengües es fan i es desfan a partir d'un joc dialèctic entre dos conceptes contraris: l'homogeneïtat i l'heterogeneïtat. Sabem que tots els dialectes estan destinats a ésser llengua, és a dir, a pertànyer a una llengua, en definitiva; però també sabem que totes les llengües estan amenaçades de reconvertir-se en dialectes, els quals queden «disponibles» per a desaparèixer o per a passar a ser propis de llengües diferents. Els idiomes es formen a partir dels parlars (heterogeneïtat) que s'unifiquen (homogeneïtat); però poden entrar en crisi i disgregar-se novament en parlars, per circumstàncies històriques diverses, i derivar en idiomes diferents (un de sol o més d'un).

De fet, l'estratègia de debilitar el sentiment d'unitat ha estat i és practicada pels poders anticatalans; és l'estratègia de la fragmentació a través de la sobrevaloració cínica dels dialectes; la fragmentació que impedeixi l'homogeneïtat i que accentui l'heterogeneïtat fins a l'anorreament. El secessionisme és la via més directa, segura i eficaç quant a la ruptura i la desaparició d'una llengua.

104

Fabra deia que tots els que intervenen en l'establiment d'una normativa lingüística són alhora guanyadors i perdedors; guanyadors, perquè triomfen, sens dubte, en moltes propostes; perdedors, perquè algunes són inevitablement, i saludablement, rebutjades. Fabra mateix fou perdedor en propostes ortogràfiques de gran envergadura (accentuació gràfica, ús de la *h*, etcètera). Nogensmenys, fou sempre un bon perdedor.

Joan Coromines, en referència a la simplificació en la gramàtica oficial de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC) de 1918 (de què celebrem el centenari ara mateix), en el «Prefaci» diu:

[...] es concentra a la doctrina essencial, s'eliminen detalls, se n'esporguen les observacions comparatives [...] i els elements històrics i dialectològics; es despulla de doctrines lèxiques i literàries, i en canvi, s'accentua l'aspecte codificador d'una reforma lingüística... (Fabra, *Obres completes*, vol. 6, Barcelona, 2013, p. 479-483)

Encara sobre la simplificació. Respecte al concepte que tenia Fabra del que ha d'ésser una gramàtica, en una conferència adverteix d'un fet tan curiós i significatiu com el següent:

Contràriament a allò que vostès poden pensar de mi, he de manifestar-los que quan es tracta de l'ensenyament d'una llengua, jo no sóc partidari d'una gran profundització en la gramàtica [...] Es necessita la gramàtica, però no 'massa' gramàtica.

He notat que per a molts mestres la gramàtica [...] esdevé una finalitat [...] Exceptuant qui vulgui dedicar-se als estudis filològics, la gramàtica en si mateixa no és una cosa interessant [...] Nosaltres no hem vingut tots al món per a dedicar-nos a la lingüística, a la fonètica, a escoltar els fenòmens de la llengua. Allò que ens proposem nosaltres, els qui ensenyem català, és que els alumnes adquireixin els coneixements i les regles que els seran necessaris per a escriure bé el català [...] les subtileses gramaticals no serveixen de res. (Fabra, *Obres completes*, vol. 9, Barcelona, 2013, p. 417-429)

En qualsevol cas, per a Fabra, aplicar el criteri de la simplificació no significà mai renunciar a qualsevol preu al rigor en la preceptiva del català. Especialment en allò que es refereix a les concessions a la influència de la llengua dominant.

Codificar una llengua en estat de degradació exigia decisió, ferma, fins i tot duresa en determinats moments del procés.

Idees centrals

- a) Variació diatòpica, sí, però particularismes excessius, no.
- b) Fixació definitiva de la variació en la normativa; no estar sempre pendent de si és poca o si en cal més.
- c) La funció de la presència de la variació és la identificació social en una sola i mateixa llengua.
- d) La sobrevaloració de la variació és una arma contra la unitat i per a la secessió lingüístiques.
- e) Les gramàtiques normatives no han d'ésser una exposició innecessària de teoria lingüística.
- f) La simplificació no ha d'ésser mai una concessió a les llengües dominants.

105

2.3. L'ortografia, element simbòlic principal

Sense arribar a l'ús d'una ortografia rígidament unitària, no pagava la pena continuar cap altre treball de codificació. En la normativa de qualsevol llengua, l'ortografia té un valor simbòlic especial i immediat.

Les llengües d'alta cultura s'aprenen sentint-les parlar en l'ús quotidià, però també llegint-les ecològicament, és a dir, «veient-les» gràficament, fins i tot inconscientment. Així, doncs, l'ortografia de la producció escrita no es pot permetre d'ésser caòtica i de resoldre's a l'albir de cada usuari, ja que actua sempre com a element didàctic social.

Un principi fonamental de Fabra per a la fixació de l'ortografia fou que, un cop establerta una norma, no ha de tocar-se en absolut, ni en el cas que s'hi observin incoherències *a posteriori*.

Estretament lligada a l'ortografia, hi ha la fonètica, la bona pronunciació. L'ortoèpia és un aspecte essencial en l'oralitat (avui observem que, per una sub-

missió al castellà, deixen de fer-se regularment en molts mitjans audiovisuals oposicions com *l/l·l; s/ss*; vocal neutra en posició final, en els parlars en què es fa aquesta pronúncia: *Balmes, classe, informe...*).

Cada vegada es parla més, no solament popularment, sinó també entre filòlegs, lingüistes i gramàtics, de la necessitat de «fer fàcil» el català, per tal de guanyar-ne adeptes a l'ús. Fer-lo fàcil sovint acaba essent un eufemisme que significa fer-lo com més semblant al castellà, millor (es veu que aquesta sí que és una llengua natural com cal, que no té problemes ni dificultats; només faltaria!). Idea, la de facilitar l'ortografia, que és instrumentalitzada per desanimar qui vol esforçar-se per aprendre'l, però especialment és manipulada ideològicament per fer creure que el català és una llengua especialment artificiosa, inútilment complicada. Qui defensa aquesta posició no pensa (o no vol pensar-hi) que, posem per cas, la grafia francesa *beaucoup* representa l'articulació fonètica de [bo'ku]; o que la grafia anglesa *table* representa la de ['teibol].

Idees centrals

a) La normativa ortogràfica exigeix un esforç d'aprenentatge en totes les llengües, que no es pot estalviar.

b) Si en català resulta més difícil d'aprendre-la és perquè no viu com una llengua normal en el seu país, no hi té la presència general ambiental que caldria.

c) És suïcida que una llengua tingui solucions ortogràfiques diferents en cap dels seus territoris.

106

2.4. La morfosintaxi

Per a Fabra era imprescindible que tant la morfologia com la sintaxi superessin els graus respectius de degradació a què havien arribat. Particularment en la sintaxi. No és veritat allò que hom afirma que treballà essencialment l'ortografia; molt la morfologia, i molt poc la sintaxi. No. Fabra mateix subratllà que la sintaxi és la part més delicada de la gramàtica i afirmà contundentment que fins que no es coneix bé la sintaxi no pot dir-se que es coneix correctament el català. Establí una normativa morfosintàctica suficient i completa, que, això sí, provocà menys hostilitat social que no l'ortografia. És cert que entenia que els errors sintàctics podien corregir-se progressivament i no *ipso facto* (la solució A correcta conviu amb la solució B, incorrecta i en retrocés, fins a la desaparició definitiva de B); mentre que en l'ortografia, un cop establerta la norma, segons ell, havia d'aplicar-se exclusivament i immediatament.

Preocupat per la dominació del castellà, tractà també dels castellanismes morfosintàctics *in absentia*, és a dir, de les solucions que, tot i ésser correctes, arraconen alternatives que matisen, perquè en castellà no existeixen. Per exemple, l'ús del futur d'indicatiu i del present de subjuntiu en frases com *Qui trigui no tindrà lloc* / *Qui trigarà no tindrà lloc*; el mode en les condicionals: *Si vingúes d'hora guanyariem*

temps / *Si venia d'hora guanyariem temps*; l'oposició dels possessius *seu, seus* / *llur, llurs*; la doble negació pel valor semàntic afirmatiu d'algunes formes: *Mai no s'ha penedit de res* / *Mai s'ha penedit de res*; *Si mai hi vas* / *Si mai no hi vas*, etcètera.

Joan Coromines desmenteix que la normativa morfosintàctica establerta per Fabra fos insuficient o menys completa que la de les llengües germanes com el francès o l'italià.

Idees centrals

a) Sense una bona fixació i un seguiment disciplinat de la morfosintaxi, no es pot parlar de cap llengua consolidada.

b) Pot haver-hi textos ortogràficament i lèxicament impecables, però desastrosos per la morfosintaxi no genuïna: lingüísticament, doncs, abominables.

2.5. Del lèxic i la terminologia

L'obra lexicogràfica del mestre és notablement rica en quatre aspectes: a) incorporació de formes de registre diferent; b) inclusió de la variació dialectal; c) il·lustració de l'ús sintàctic dels lemes, mitjançant molts exemples, i d) inclusió notable de terminologia d'especialitat. Tot plegat demostra un sentit de la llengua absolutament insòlit en el seu temps.

Es trobà lògicament amb molts buits que hagué d'omplir. El procediment per a fer-ho seguia les quatre vies següents, en l'ordre amb què les cito: a) observar l'ús popular genuí, b) recórrer al català medieval, c) recórrer al llatí i d) crear formes noves (neologismes), a través dels recursos de la llengua, especialment els de la composició i la derivació.

S'ocupà també dels estrangerismes i de llur adopció o adaptació, i, doncs, de la transliteració.

Idees centrals

a) El català s'ha de bastir del lèxic suficient per a poder arribar a ésser una llengua nacional.

b) Cal descastellanitzar-lo lèxicament, terminològicament.

c) Caldria establir criteris objectius i molt estrictes per a decidir quan i per què es pot admetre un castellanisme lèxic.

2.6. La descastellanització i la genuïnitat de la llengua

Paraula de Fabra: «L'obra de redreçament del català literari és sobretot una obra de descastellanització» (Fabra, *Obres completes*, vol. 7, Barcelona, 2010,

p. 137); «Si no ens corregim, el català esdevindrà un dialecte del castellà» (Fabra, *Obres completes*, vol. 9, Barcelona, 2013, p. 430).

De fet, en el seu treball normatiu hi ha una dèria raonable, diria que imprescindible, entorn de la interferència de l'espanyol. Per la qual cosa, per a ell (i això és aplicable avui) la descastellanització i la nacionalització del català són dos objectius ideològics i metodològics que s'aparellen, indestriables.

Ni el costum, ni l'arrelament, ni la difusió i la freqüència d'ús no foren mai una justificació suficient per a admetre castellanismes (posició respecte a la qual, a parer meu, avui hem retrocedit alarmantment: *enganxina/adhesiu; sombrero/barret; rotulador/retolador; vivenda/habitatge...*). La normalitat d'una llengua exigeix que no es confongui amb cap altra; que no caigui en l'hibridisme amb una llengua dominant, perquè és el camí inexorable a la desaparició.

Idees centrals

a) El català està en perill greu d'esdevenir un dialecte del castellà.

b) La defensa de la nació i la llengua catalanes obliga prioritàriament a palesar que parlem llengües diferents: a allunyar-nos, doncs, del domini del castellà i a accentuar sense complexos la genuïnitat i independència lingüística del català.

3. EL BILINGÜISME

Fabra tenia molt clar que Catalunya no és bilingüe i que el castellà hi és una llengua sobrevinguda, que hi penetrà i que s'hi quedà per motius de conflictes de poder i d'equilibri de forces. Distingí, doncs, correctament el bilingüisme o el poliglòtisme individual del territorial, del social, aspecte principal que avui ens duu a una polèmica perillosa a causa de la intensitat i la quantitat de la immigració. Dit altrament, Fabra rebutjava la bilingüïtzació com a ideologia per a sotmetre la llengua amb menys poder. Avançant-se a la sociolingüística, fou conscient del conflicte entre llengües que conviuen amb caràcter oficial en una mateixa comunitat: sempre n'hi haurà una amb més poder que, per això mateix, minoritzarà les que en tenen menys.

Avui fa la impressió que no tenim prou clar que, amb les migracions pròpies del segle XXI, la bilingüïtzació opera com a incentiu perquè els qui arriben i s'instal·len a Catalunya aprenguin prioritàriament el castellà i, per tant, accentuin la realitat fatal que el català no és una llengua necessària, no és, per tant, imprescindible ni a casa seva.

Idees centrals

a) Mentre el català hagi de compartir l'estatus d'oficialitat amb el castellà, està destinat a ésser-ne dominat.

b) Encara que a Catalunya es parlin més de tres-centes llengües per la immigració, una de sola, cap altra, pot fer desaparèixer el català: l'espanyol.

4. FINAL: L'AUTORITAT LINGÜÍSTICA

Sabem que hi ha societats que no tenen una acadèmia com a autoritat lingüística. Això no obstant, cap no deixa de tenir, si més no, uns referents clars, que són l'exemple del bon ús de la llengua (universitats, escriptors, mitjans de comunicació, assessors, experts, correctors...), talment com actuà la Cancelleria Reial a l'època medieval.

Fabra també es pronuncià sobre aquest tema i declarà que era partidari que per al català hi havia d'haver una acadèmia; una de sola, digué explícitament, que actués com a autoritat lingüística, i que aquesta havia d'ésser l'Institut d'Estudis Catalans.

Idea central

És un oxímoron evident crear una nova institució o més d'una per a la codificació de la llengua, quan aquesta ja té la històrica socialment acceptada en tot i per a tot el seu domini, que, endemés, posa gran zel a considerar totes les variants diatòpiques. Si es fa, només es pot justificar amb la convicció que hom vol ocupar-se de llengües diferents.

No puc acabar sense deixar de recriminar qui afirma i ha fet córrer des del mateix IEC el seu caràcter monocèntric com a autoritat per a la normativa del català. Em limitaré a descriure allò que desmenteix palesament aquesta idea: a) Els Estatuts de l'IEC obliguen a tenir-hi representants de tots els territoris dels Països Catalans, com a condició prioritària en l'elecció dels seus membres (la SF té membres d'arreu dels Països Catalans, comptant-hi també la Franja de Ponent, la Catalunya del Nord, l'Alguer i Andorra); b) l'IEC té delegacions amb seu pròpia a Castelló, Alacant, Lleida, Palma, Perpinyà i l'Alguer; i té un membre valencià delegat a la ciutat de València; c) l'IEC compta explícitament i jurídicament amb la Universitat de les Illes Balears, totes les universitats del País Valencià (a través de l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana) i amb la Universitat de Perpinyà, per a la Catalunya del Nord, com a col·laboradors permanents de fet i de dret en l'elaboració de la codificació (i en d'altres fins que ara no venen al cas).

Resulta sorprenent que, no solament no es posi prou en evidència aquesta realitat formalitzada amb els convenis corresponents, sinó que, endemés, es continuï insistint en el retret inventat del monocentrisme de l'IEC. L'IEC, per definició, ara com ara, malgrat algunes circumstàncies que em fan patir molt, és altament i exemplarment policèntric, d'acord amb el que volia i propugnava Pompeu Fabra.